

Оразалиев С. *

ф.ғ.к., доцент, «Абайтану» ғылыми-оқу орталығы,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
СІРГЕЛІ ЖАБАЙ БАТЫР ЖӘНЕ ҚОҚАН ХАНДЫҒЫ

Автор корреспондент: askar_01.31@mail.ru

Түйін: Бұл мақалада, қазақтардың шеттен келген жауларын Ұлы Дала топырағын бастырмай дер кезінде елдің аймағынан қуып, жерін сақтап қалу себептері айтады.

Кең байтақ қазақ жеріне көз алайтушы қара ниетті жаулардың аз болмағанын тарих растайды. Әлемде үлкенді-кішілі 192 мемлекеттердің ішінде Сахадан (Якутя) кейінгі 9-орында тұрған кең байтақ Қазақ Елін сақтап қалған хандар мен батырлардың ерен еңбегі екенін, бүгінде, әрбір қазақтың перзенті білуі тиіс. Өзге елге жорық жасап батыр болған жоқ, керісінше, өз елін сыртқы жаудан қорғау жолында ерлік көрсеткендерді батыр деп атаймыз. Солардың бірі қытай басқыншыларын елден үдере қуып, жоңғар мен қалмақты жер жастандырған, ежелгі қазақ жері Ташкентті Қоқан хандығынан қорғаған бүгінгі Сарыағаш ауданының тумасы Жабай батыр Қазыбекұлы (Ташкентте жерленген) туралы сөз болады.

Кілттік сөздер: Қазақ жері, сіргелі Жабай батыр, Қоқан хандығы, Ташкент, Сарыағаш.

Қазақта басқа халықтармен салыстырмалы түрде қарағанда батыры көп екендігі мойындалған шындық. Өз елін жаулардан қорғағанды батыр десе керек-ті, өзге елді күшпен еңсеру емес. Қаз дауысты Қазыбек биден асырып айта алмаспыз: «... ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз». – дегеніндей, өзгеге барып соқтығу табиғатында жоқ қазақ халқы өзінің ата-бабасы мекен етіп, өсіп-өнген жері. Бүгінгі күні Қазақ Елінің жер аумағы 2724,9 мың шаршы шақырым. Бізден халық саны екі есе көп көршіміз Өзбекстанның жер аумағы 442,4 мың шаршы шақырымды құрайды. Әрине, салыстырмалы түрде, басқаны кемсіту емес деп түсінген жөн.

«Бабалардан байтақ жер мен мол тіл қалған» (Ахмет Байтұрсынұлы). Жер-суға берілген атау сол өңірдің төлқұжаты десек: Сарытау - Саратов, Кемер - Кемерово, Қажы Тархан - Астрахан, Омбы – Омск, Іркіт – Иркутск, Алакөл – Алаколь, Қамыстыкөл - Камышова деп, мыңдап тізе беруге болады. Ес білмеген ескі заманда, біздің бабаларымыздан қорқып 4000 шақырымдық, биіктігі үш қабаттық үйдей, ені алты ат қатар жүре беретін қорғанға дейін біздің ержүрек батырларымыз қорғаған жер бүгінде біразы қытайлардың еншісінде қалды. Мұндай мысалдарды шегералас жатқан мемлекеттерден де кездестіруге болады. Батырлық - біріншіден; Жаратқан Иенің жарылқауы, екіншіден; Аталық тектілік, үшіншіден; намысты ту еткен халық екеніміз, төртіншіден; Ұлы Дала рухының жебеуі болса керек-ті.

Бүгінгі күн тәртібінде тұрған Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласынан келіп шығатын «Ұлы Даланың жеті қыры» атты үндеуі қоғамдық сананы жаңғыртудың өзектілігі негізінде кешегі өткен ел билеген хандар мен жер қорғаған батырлар өз өңірін, немесе, өз аймағын қорғап қана қойған жоқ, бүкіл қазақ даласына жауды аттатпады, оны көздің қарашығындай қорғады. Оңтүстіктің батыры Солтүстіктегі, Солтүстіктің батыры Оңтүстіктегі жауды қуып шығармай тыныш жатпаған қазақ жерінің төрт жағы да көзден таса болған емес. Мұны әрбір қара домалақтардың білуі тиіс ұлттық шартты белгісі, яғни коды болуға тиіс.

Бұл мақаламызда халық мүддесін өз мүддесінен жоғары қойған ер жүрек батырлар жайлы айтпақпыз.

Біздің қозғағалы отырған тақырыбымыз Жабай есімді тарихи тұлға; олар - екеу, екеуі де қазақтың батырлары; бірі – Жабай Қарабиұлы (1680-1748) орта жүз құрамындағы керей тайпасының ашамайлы руынан шыққан. Жоңғар шапқыншылығына қарсы ұрыстарға қатысып, ерлігімен көзге түскен. (1). Екіншісі – Жабай Қазыбекұлы (1728-1810) Түркістан облысы Сарыағаш ауданы Әлімтау елді мекені. (2). Біздің айтпағымыз осы екінші Жабай

батыр туралы болмақ. Ташкентті билеген Төле би (1663-1756) және Абылай ханның (Әбілмансұр 1711-1781) Сабалақ аталып жүрген кезінен білетін Жабай батырды өзінің қолбасшысы етіп сайлаған. Оған дәлел, Абылай хан Орта жүздің ханы Әбілмәмбетпен бірлесе отырып шығыстан келетін жауларға (Қытай, Жоңғар, Бұхар, Хиуа, Қоқан) қарсы тұруды ойластырған, оның бас-қасында сіргелі Жабай батырдың болғанын тарих растайды. Әсіресе, Қоқан хандығына қарсы елді қорғау қазақтың бірнеше ержүрек батырларымен қатар Жабай батырдың мінбесіне жүктелгендей болып көрінеді.

XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында Қазақ жері, әсіресе Оңтүстік өңірінде саяси жағдай күрделілігі сонша жвн-жвқтан қыспаққа алған жаулар жеткілікті болды. Ол сіргелі Жабай батыр Қазыбекұлы өмірінің кемелденген шағына тұспа-тұс келеді. Бұл кезең алып екі империяны (қытай мен орыс) айтпағанда Хиуа, Бұқара және Қоқанның хандықтары көз тіккен Ұлы Далаға мүдделі болды. XIX ғасыр басына қарай күшейген Қоқан хандығының мақсаты Оңтүстік Қазақ Елін жаулап алып, Ресей мен Орта Азиядағы керуен жолдарына бекіністер салып бақылау орнату мүмкіндігін қолдарына кіргізу болатын.

Қоқан хандығы ХУІІІ ғасырдың 2-жартысы Нарбота би 1769-1800 аралығында басқарған кезінде кемелденген уақыты болды. Ол Қоқанды бірнеше жыл басқарған Әбдулкәрім бидің 1740-1760 басқарған ханның немересі, 1800 жылы қайтыс болғаннан кейін, оның баласы Әлім Нарботаұлы таққа отырды. Әлім 1800-1809 жылдары Қоқанның ханы болды. Дәл осы жылдары қоқан ханы Әлім Ташкент, Шымкент, Ходжент және Сайрамды басып алды. Хандық мемлекет деңгейіне көтеріле бастап кімді болса да қызықтыра бастады. Әлім Нарботаұлы қаталдығымен қарапайым елдің еңсесін түсірген жайсыздығын Арқадан келген Жанкісі (1772-1849) жырау әрі би Сыр бойына келіп халықтың езгісін көріп «Қоқан ханына айтқаны» толғауында:

«Келі түбім» деп алады,

«Кеусенім» деп алады,

«Отыра зекет» деп алады,

«Құшақ зекет» деп алады. (3) – деп, жалғаса береді. Әлім ханның халыққа тізесін батырып жіберген. «Ұлы жүз әскерлерінің қоқандықтармен ұрысы Түркістан шаһарының күншығыс жағында басталды. ...Абылай мен Елшібек батырдың төрт мың қолмен Ташкент шаһарына қарай өтіп ...«Ташкентті Абылай хан басып алыпты!» - деген хабар жетті» (4). Абылай ханның осы жорығында автор (Ілияс Есенберлин) Елшібек, Сағыр, Бөкей, Жабай есімді батырлардың ерлігін 361-362-363 беттерде жеткізе баяндайды. Бұл Жабай батырдың 30 жастағы кезі, яғни 1758 жыл. 1803-1809 жылдары Әлім хан Ташкент, Шымкент және Сайрамды басып алып, сол кездегі саяси нысанға ие Орынборға баратын керуен жолындағы Ақмешітті (қазіргі Қызылорда) тұрғызуына себепкер болды. 1812 жылдан Қоқан ханы Ресейге беріле бастады.

Оңтүстік халқы Қоқан хандығының қол астында болып, аса зардап шекті бұндай қиыншылыққа төзе-төзе жүйкесі тозған халық 1858 жылы Әулиеата маңындағы көтеріліске Шу бойы, Жөлек («Жол жиек» болуы мүмкін) (Шиелі ауданы), Шымкент, Түркістан, Арыс, Мерке, Сайрам, Шолаққорған, Жаңақорған тағы да басқа елді мекен тұрғындары үдере түрегеліп Қоқан езгісіне қарсы шықты. Бұл кезең Төле би қайтыс болып, Қойгелді батырдың қолына көшкен, Қойгелді Сартұлының (1702-1795) негізгі қолбасшыларының бірі сіргелі Жабай еді. Омар хан Түркістан қаласы мен қазіргі Оңтүстік Қазақ Елі аймағының бірқанша елді мекенін өзіне қаратты, әсіресе Сыр бойы өлкесіндегі Жаңақорған, Қамысқорған, Ақмешіт, Қосқорған елді мекендерге бекіністер құрдырады. Омар хан тегі жағынан мыңжүзге жатады қазақтың шежіресі бойынша Майқы биден; Бактияр, Қаңлы, Қырықжүз, Мыңжүз рулары тарайды. Бұл рулар тайпа ретінде Дешті Қыпшақтан Мауереннахрға ХУ ғасырдың соңында көшіп келген. Қоқан хандары өздерін Шыңғыс ханның (Шахрух бидің) ұрпағымыз деп таниды. Жабай батыр Сарыағаш ауданына қарасты Әлімтауда қайтыс болғанымен Ташкенттің күнбатыс жағында орналасқан Көкше маңындағы «Шайх Зайниддин баба» қабіріне жерленген. Батыр туралы

дерек көздері өте аз кездеседі. Жыраулар поэзия өкілдерінің шығармаларында Жабайдың батырлықтары там-тұмдап кездесіп отырады, бірақ, біз жоғарыда айтқандай екі Жабай батырдың қайсысы екенін дөп басып айтуға мұрағаттың дәлеліне сүйеніп ауқымды ғылыми зерттеуді қажет ететіне көзіміз жетті. Оның үстіне өмір сүрген кезеңі де бір-біріне жақын келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия 3-том / Бас ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2001. – 720 бет. 461-бет.
2. Ана тілі ұлт газеті №7 (1473) 21-27 ақпан 2019 жыл. 6-бет.
3. Ай, заман-ай, заман-ай... (Бес ғасыр жырлайды) 2 томдық (Құрастырушы М.Мағауин, М.Байділдаев). - Алматы, Қазақ ССР Баспасөз жөніндегі мемлекеттік комитеті Бас редакциясы – РББ. 1991. Т.1. – 384 бет, 177-бет
4. Есенберлин І. Көшпенділер: Тарихи трилогия. – Алматы: «І.Есенберлин атындағы қоры», 1998. – 584 б, 541-бет.

Аннотация: В этих статьях говорится о том, что казахи, пришедшие на землю Великой Степи, в свое время сохранили место изгонения с территории страны. История свидетельствует о том, что невысоких врагов, обозначающих обширную казахскую землю. Среди 192 государств мира труд ханов и батыров, сохранивших 9-е место в мире. Не было батыров, совершив поход на другую страну, а мы называем героем тех, кто проявил мужество в защите своей страны. Один из них рассказывает о Жабай батыре Казыбекулы, который в процессе догонял китайских крестоносцев, земля джунгара-калмака наряду с этим защитил города Ташкент и нынешний Южно-Казахстанской области с Кокандском ханством.

Abstract: These articles say that the Kazakhs who came to the land of the great Steppe, at one time kept the place of expulsion from the country. History suggests that the low enemies low, indicating vast Kazakh land. Among the 192 countries of the world the work of khans and batyrs, who kept the 9th place in the world. There were no batyrs, howing made a campaign to another country, and we call the hero of those who Showed courage in protection of the country. One of them talks about Zhaday of Kazdeguli Batyr, who in the process overtook the Chinese crusaders, eath. To order this protected the city of Tashkent and minisny South Kazakhstan region with the Kakand khanate.